

Osídlení a hospodářské poměry v broumovské kotlině

Broumovská kotlina, jejíž životadárnou osou je řeka Stěnavá se svými četnými přítoky, byla kolonizována ve 13. a 14. století německými kolonisty a řádem benediktinů břevnovského kláštera. Po darování zemského „strychu“ Police a Broumov králem Přemyslem Otakarem I. v roce 1213, potvrzuje opatu břevnovského kláštera král Přemysl Otakar II. v roce 1260 pravomoci k osídlení kraje. Česká kolonisace probíhala na území pozdějšího Kladského hrabství. Ve středověku zde byly založeny vsi, jako např. Pasterka (Paster), Stroužný (Pstražna), Slaný (Słone) nebo Chudoba (Kudowa Zdrój). Při staré obchodní jantarové stezce, na vrchu Homole, měli své hlavní sídlo husité. Hrad před dobytím husity patřil Náchodskému panství. Středověká obchodní cesta přes broumovskou kotlinu vedla podél Stěnavy, na jihu přes Tlumačov (Tlumaczów), který se připomíná roku 1348, na severu přes Mirošov (Mioszów), zmiňovaný roku 1285. Broumov byl založen jako tržní osada a správní a hospodářské centrum břevnovského kláštera v roce 1255. Roku 1348 se stal městem. Blízký Radkov (Radków), který se vyvíjel jako středisko těžby a zpracování kamene, získal městská práva v roce 1320. Status královského města (českého) mu udělil český král Václav IV. v roce 1418.

Převážná část sídelní struktury broumovské kotliny má kořeny ve 13. a 14. století. Rozvíjela se při vodních tocích, na řece Stěnavě a jejích přítocích. Středověkého založení jsou vsi Šonov (připomínaný roku 1300), Božanov (připomínaný roku 1256), Hejtmánkovice (připomínané roku 1296), Heřmánkovice (vznik po roce 1253, připomínány roku 1351), Křinice (připomínané roku 1255), Martínkovice (připomínané roku 1255), Otovice (vznik v polovině 13. století), Ruprechtice (připomínané roku 1351) a Vižňov (připomínán roku 1355). První písemné zmínky o vsích nalézáme v urbáři z roku 1406. Tento urbář založil opat Divisius II. (Dionysius). Páter Vincenc Maivald, gymnasijsní ředitel v Broumově před 2. světovou válkou ve své knize „Kniha o vlasti“ uvádí výtahy z urbářů z let 1406, 1602, 1631 a 1677. Mladšího data vzniku v broumovské oblasti je osada Janovičky (Johanisberg), připomínaná roku 1573 a Rožmitál, připomínaný roku 1406. Meziměstí se připomíná též až roku 1408. Renesančního původu je v torze zachovaný dvůr v Otovicích, založený rytířem Birkem ve druhé polovině 16. století a vykoupený později klášteřem.

Velký hospodářský rozvoj broumovského panství v polovině 17. století zachycuje berní rula z roku 1653. Strukturu osídlení a její charakter v broumovské kotlině vyobrazil a popsal hospodářský správce oblasti I.G.Hesselius v urbáři panství Broumov z roku 1676. Hustota osídlení byla jednou z největších v Čechách. Část vyobrazení vesnické zástavby z urbáře je přetištěno v publikaci Jaroslava Čechury „Broumovská rebelie“. Je zde část Hejtmánkovic, Verněřovic s hrazeným středověkým kostelem a zvonící, část Martínkovic a část vsi Šonova se statkem rychtáře Georga Künzela (Güntzela, česky Jiřího Kincla), sřátého mečem v Broumově roku 1680 po odmítnutí požadovaných svobod pro poddané klášterního panství.

Jednou z ústředních postav tvůrců hospodářského rozvoje broumovského panství je broumovský a břevnovský opat Thomas Sartorius

(1663-1700)*¹, který roku 1682 založil plátenický cech. Ten měl už za pět let přes pětset soukeníků, před rokem 1710 už plnou tisícovku. Na každých šest obyvatel připadal jeden stav. Velkým zdrojem příjmů obyvatel vsí bylo též povoznictví.

Dokumentace k výběru berně na Broumovsku je k dispozici pro studium rozvoje hospodářství nepřerušeně pro léta 1659 - 1721*². Ačkoliv výše berně neustále rostla, zvyšovalo se i zalidnění panství a stoupaly ceny agrárních i jiných produktů. Marně zde pátráme po dluzích či nedoplatcích. Broumovsko v druhé polovině 17. století a první polovině 18. století se hospodářsky pozvedalo. Další vlna rozvoje, spojená se stavební činností, doloženou do dnešní doby, nastává v první polovině 19. století.

-

*¹ podobizna, připisovaná Janu Petru Molitorovi, je v Zámecké obrazárně Lobkoviců v Mělnice

*² státní oblastní archiv Zámorsk, Vs Broumov, kniha 216-217

Vesnická sídla broumovské kotliny

Ve vsích středověkého založení je dochován původní urbanistický záměr liniové zástavby podél potoků, většinou bez vytvoření centrálního prostoru návsi. Situování dřevěných vesnických kaplí před barokní novou výstavbou vesnických kostelů, na nichž se z velké části podílel K.I.Dientzenhofer ve službě benediktinů, je doloženo u řady vsí. Ve vsi Otovice stála dřevěná kaple ve střední části vsi, nahrazena byla barokním, zděným kostelem sv.Barbory, postaveným v letech 1725-27 dle plánů K.I.Dientzenhofera. V Heřmánkovicích stojí uprostřed vsi na rozcestí na místě středověkého kostela, připomínaného v roce 1353, nový barokní, zděný kostel Všech Svatých z roku 1723, dle projektu K.I.Dientzenhofera. Ve vsi Šonov byl v roce 1681 přestavbou zvýšen dřevěný starý kostel u hřbitova. Věž byla, jako kostel, zbudována ze dřeva. Nový zděný barokní kostel byl situován dále od vsi.Vystavěn na návrší, při cestě do Broumova, v roce 1727, dle plánů K.I.Dientzenhofera.Ve vsi Verněřovice je umístění gotického hrazeného kostela se zvonící na návrší patrné z vyobrazení z roku 1676 (Urbář broumovského panství). Barokní centrála kostela sv.Michala, připisovaná K.I.Dientzenhoferovi, stojí na rozsáhlém prostranství hrazeného hřbitova, v místě původního kostela. U kostela sv.Anny z let 1725-27 ve Vižňově je rovněž autorství připisováno K.I.Dientzenhoferovi.

Nejstarší dřevěná stavba na území Čech se nachází v Broumově. Je jí kostel P.Marie, založený ve druhé polovině 13.století a přestavěný po roce 1450.

Renesanční období se stavebně projevilo ve výstavbě osady Janovičky. Poloroubený kostel, zničený po 2.světové válce, byl postaven roku 1672.

Z období renesanční výstavby jsou zachovány zbytky velkého dvora, založeného rytířem Birkem ve druhé polovině 16.století v Otovicích. Statek byl později odkoupen pro klášter opatem W.Selenderem.

Struktura vesnických sídel a jejich charakter v sedmdesátých letech 17.století je doložen v urbáři broumovského panství z roku 1676. Ve vyobrazeních lze rozpoznat nejen hmotové členění staveb, ale i konstrukční typy (hrázděné či srubové stavby aj.). Místopisné zpracování čeká na budoucí badatele v oblasti památkové péče.

Z barokních staveb se dochoval pozdně barokní mlýn v Otovicích a barokní kamenný most u mlýna na Stěnavě v Martínkovicích. Z konce 18.století je např. zděná sýpka statku u kostela v Božanově a další stavby.

Mohutná stavební činnost, probíhající na území většiny vsí Broumovské kotliny koncem 18.století a v první polovině 19.století, dala vzniknout selským statkům tzv. broumovského typu. Tato klasicistní, plošně rozsáhlá a kvalitativně na vysoké úrovni vzniklá zděná zástavba, má dosud velkou část své struktury zachovánu. Byla doplněna stavbami chalup, dřevěné, srubové či zděné konstrukce, mlýnů a sítí objektů v krajině duchovního charakteru, které jsou spolu se solitery stromů aj. spolutvárci kulturní krajiny. Statky broumovského typu se nacházejí ve Velké Vsi, Šonově, Božanově, Hejtmánkovicích, Heřmánkovicích, Martínkovicích, Otovicích, Rožmitále a Ruprechticích. Ves Křinice je od roku 1995 vyhlášenou památkovou rezervací. Statky broumovského typu zde vznikaly na konci 18.století. Tento stavební typ se udržel v Broumovské kotlině až do přelomu 19. a 20.století bez velkých typologických změn. Vyvíjelo se architektonické ztvárnění štítů, typ střešních krytin a krovů a směřování k architektonickým článkům městských staveb. Vzájemné ovlivňování architektury městských domů v Broumově a obytných domů na vsích je nepřehlédnutelné a dokládá ne příliš velké sociální rozdíly mezi obyvateli Broumova a výstavných selských statků, rycht, mlýnů aj. Tato sociální nivelisace má kořeny již v poslední čtvrtině 17.století. V urbáři z roku 1676 se uvádí, že po potlačení selské rebelie na Broumovsku byli zbaveni konšelského úřadu dva konšelé z Rožmitálu a dva z Velké Vsi. Rebelii vedli rychtáři Šonovský, Hejtmánkovický, Verněřovický a Ruprechtický. Nebyly to tedy požadavky sociálně slabé vrstvy obyvatelstva, ale požadavky stavu, který si přál svobodu stavu a svobodu občanskou.

Objekty v krajině

Význam kultovních objektů v krajině broumovska má v sobě několik rovin. Významnější stavby vyznačují nejen hranice benediktinského panství, ale i duchovní poselství řádu. Symbolika se váže jak k bibli, tak k dávným kolonizačním dějinám broumovského kláštera, ale i k skrytému významu pohanských kultovních míst přírodního charakteru.

Mimořádně architektonicky významná je stavba kaple „Hvězda“ na hřebeni Broumovských stěn od K.I.Dientzenhofera. Kaple P.Marie Sněžné na místě dřevěného kříže, postavená roku 1733, nesla na vrcholu zastřešení zlacenou hvězdu, viditelnou z Broumova. Ke kapli vedlo po

strmém svahu a ve skalách barokní schodiště, dnes v torsu. Cesta z broumovské strany byla vybavena dodnes dochovanou kapličkou P.Marie Jitřní.

Nad Broumovem, směrem k severu, na Plochem vrchu, v blízkosti silného pramene vody (dnes zde je vodojem z let 1.čs.republiky), se na hraně terénní plošiny, proti hřebeni hor, tyčí empírový pískovcový kříž s Kristem a symbolikou proměny Kristovy krve ve víno. Východně od tohoto kříže u mokřadla na pastvině (s torsem stoleté vrby) se proti nebi rýsuje pískovcové sousoší Nanebevzetí P.Marie, situované pro pohled proti zapadajícímu slunci.

Rožmitálský úvoz je mimořádně krajinářsky působivý zářez v permských horninách, s blízkým porfyrovým lomem, s nalezištěm polodrahokamů. Zde na terénní hraně, nad Černým potokem, nad úvozem, se tyčí dvě mohutné lípy (snad nejvyšší v kraji), uprostřed nichž je pískovcový kříž z roku 1780 s Kristem a na soklu s reliéfem P.Marie.

Známým objektem v krajině je kaple z roku 1878 u Verněřovické studánky, pod horským hřebenem, se zbytky křížové cesty v okolí. Uvést můžeme i „Klimšovy lípy“ s křížem mezi Křinicemi a Broumovskými stěnami, nebo Mariánskou studánku s poutní kaplí P.Marie z roku 1890 východně od Božanova.

Novodobými objekty v krajině byly výletní restaurace, zachované jen na málo místech.

Z přírodních solitérů stromů, mimo vesnice a objekty v krajině, lze uvést Smrk u Šonova, který měl před padesáti lety čtyři vrcholky a říkalo se mu Čtyřsmrk Tonyho Berky. V posledních letech se změnil ve smrk s pěti vrcholky. Ve výši ramen činil objem kmene před padesáti lety 338 cm. Výše stromu změřena 19 m a obvod koruny 64 m. Stál na pozemku Antonína Birkeho z Šonova (čp.271). V blízkosti stála samota s čp.317.

Obyvatelé Šonova*³

Positivní demografický vývoj, který je možno plynule sledovat v urbářích, je úzce spjat s rozvojem tkalcovství - plátenictví, a to od poloviny 17.století, po celé 18. a 19.století.*⁴ Před hospodářskou krizí koncem třicátých let 20.století pracovali textilní dělníci ve vesnicích pro firmu Polák-Novotný. Starousedlické rody mají doloženy kořeny již od 16. a 17.století.*⁵ Vystěhovalectví je zaznamenáno v roce 1792, kdy dvě rodiny z Šonova s 25 osobami přesídlily do Chorvatska, i mnohé další rodiny z ostatních vesnic broumovské kotliny se vystěhovaly. Nová vystěhovalecká vlna je z let 1871-74. Ve všech vesnicích se obyvatelé stěhovali do Chile, v počtu 150 osob ročně. Za oceánem založili Nový Broumov. Vystěhování Němců po 2.světové válce vesnice vylidnilo. České osídlení má rozsah řádově jedné třetiny předválečného osídlení.

-
*³ Ves Šonov leží 5 km východně od Broumova.

*⁴ V roce 1752 začali pláteníci zavádět nové jemnější druhy technik tkaní. Od roku 1754 slavil cech ve vesnicích svátek společně.

*⁵ Např. rodové jméno Birke (Bürke, Bürkhe) se uvádí v Otovicích ve druhé

polovině 16.století, kdy zde rytíř Bürke vlastní dvorec. Urbář z roku 1602 uvádí v Šonově jméno Birke. V poplužním výkazu z roku 1676 se mezi uváděnými jmény sedláků v Schönau vyskytuje Andreas Bürke. V publikaci Die Gemeinde Schönau pak v letech před 2.světovou válkou jsou v Šonově uváděni u usedlostí Birke Arnold, Birke Franz, Birke Josef, Birke Adolf, Birke Richard a Birke Anton. Jméno George Güntzel se objevuje v urbáři z roku 1677, kdy zakupuje rychtářství v Šonově. Dále se objevuje v roce 1680, kdy byl v Broumově sťat v souvislosti s potlačením selské rebelie. Rodové jméno se pak průběžně vyskytuje v dalších stoletích, až do let před 2.světovou válkou. Příslušníci rozvětveného starého rodu Erberů jsou zmiňováni v urbáři z roku 1631. Někteří měli u jména původ, jako např. Erber z Gabelu (v Orlických horách) nebo rozšíření po praotci Tadeáši: Thesa Kalle, Thesa Albin, Thesa Franze. V poplužním výkazu z roku 1676 se uvádí Matheus Erbe. V nové době se uvádí Erber od lomu, Erber od pískovny, Erber od smrku a další. Původ rodu Pohlů (Pohl, Pollen, Pole), uváděných v urbáři z roku 1602 i 1631, je patrný z označení Pohl z Lešna. Při tvorbě přízvisek se užívalo též jmen praotců, jako Pohl Heinrich Tone, Pohl Naza Bena Albin apod. U bohatě rozvětveného rodu Pohlů se uvádí i přízviska Pohl od kříže (u domu stával velký dřevěný kříž) nebo Pohl od vřetánka apod.

Typologie selských dvorců v broumovské kotlině od konce 18.stol. do přelomu 19. a 20.stol.

Charakteristické hmotové rozložení staveb selského dvorce má na protilehlých stranách společného dvora, příčně k silnici, přízemní stavení s obytnou funkcí v přední části (situování podle příjezdové cesty od silnice) vzadu chlévy a stáje. Na jedné straně dvora byla obytná část selského stavení, na protilehlé straně dvora obytná část zv. výminek pro staré rodiče. Při přední straně dvora, nejbližší k silnici či přístupové cestě, uzavírá dvůr stodola s vjezdem, proti ní ve dvoře je kolna nebo sýpka. Obytná funkce se však někde uplatňuje i u stavení na přední straně vedle vjezdu do dvora. Vjezd není vždy situován v přední části dvora, ale u statků v prudším svahu bývá zezadu mezi staveními. Kolna otevřená či uzavřená, převážně zděná, je někdy umístěna dále od dvora (se stejnou orientací). Dvůr je tím více otevřen vnějšímu prostoru. Nedílnou součástí dvorce je sad. U dvorců položených ve svahu je většinou situovaný mezi

silnicí a dvorcem, někdy i stranou dvorce. U statků situovaných při silnici je sad po straně vzadu. Část dvorců měla na přední straně dvora pouze kratší stavení hospodářského charakteru a vedle zděnou klenutou bránu s brankou po straně.

Výminek býval stavěn až v druhé fázi výstavby dvorce. Měl samostatné popisné číslo, které bylo číslem o jedno vyšším než číslo selského stavení.

Obytná část selského stavení se skládala z velké světnice, vedlejší světničky a kvelbu. Pro čeleď byly vystavěny podle velikosti dvorce dvě nebo tři komory. V přízemí byla spižirna. Nad síní v podkroví byla ještě někdy velká světnice zvaná lidově „větrnice“. Tato část tvořila u vstupu do stavení rizalit. Sklep i podkroví byly přístupné schody ze síně (velmi často klenuté). Schodiště do podkroví je často neseno toskánskými sloupy. Ve sklepech bývala studna. Všechny statky měly svoji studnu ve dvoře.

Výminek měl síň, světnici, komoru a spiž.

Hospodářská část stavebně připojená k selskému obytnému stavení měla stáje pro dva až čtyři koně.

Psí bouda měla otvor v pískovcové podezdívce při obytných částech stavení. Bývala kamenicky výtvarně pojednána jako průčelí domečku se štítem.

V kolnách byly povozy a zemědělské stroje. Bývalo zde pod střechou uskladněno krmení pro koně (ječmen a oves).

Stodoly mívaly jeden nebo dva mlaty. Některé mlaty byly dřevěné, mnohé však hliněné.

Přístupové cesty. Ke statkům, které od silnice odděloval potok, vedly cesty přes kamenný mostek. U statků položených ve svahu dále od silnice stávaly při cestě kříže s Kristem. Na bohatě zdobeném pískovcovém soklu bývaly zavěšeny lucerny.

Fasády selských statků Broumova zachované do 90. let 20. stol.

Fasády výstavných selských statků mají architektonicky náročně řešená průčelí s množstvím tektonických článků. Pro volbu bohatství forem byla na jednotlivých fasádách důležitá jejich orientace k silnici a cestám. Rozdíl mezi hospodářskými a obytnými částmi budov nebyl pro řešení fasád významný. Typologicky se však částečně liší.

Mohutné zděné trojúhelné štíty sedlových střech mají dvě nebo tři patra, v nižší části vždy s větším počtem os. Štíty člení pilastrový řád s rovným kladím nebo arkádová pole, většinou se stlačenými oblouky pasů. Kombinace obojího členění je častá, tj. do pravoúhlého rámování jsou vložena ustupující slepá arkádová pole. Většina štítů má ve všech třech

rozích půlkruhové okénko; někde jsou okénka jen dvě nebo jedno. Na ose štítu bývá nika pro sošku (patron, světec, P.Marie), a to buď ve střední části štítu nebo níže. Sošky v nikách se vesměs nedochovaly.

Okna ve štítech mají různé typy šambrán a podokenních říms. Nejčastěji jsou tato okna pravoúhlá na výšku, někde v kombinaci s úzkými šířkovými okénky ve vyšších patrech (větrací otvory). Ve vyšších patrech štítů se vyskytují i úzká okna v půlkruhových záklencích, většinou sdružená do dvojice nebo trojice. Při sdružení do trojice bývá střední okno větší. Dvojice sdružených okének s půlkruhovými záklenky se objevují i na dlouhých fasádách stavení ve vysoké půdní nadezdívce nad přízemím. Tato větrací okénka patří sýpkám. Ve štítech sedlových střech lze vidět i pravoúhlá okna s půlkruhovým vlysem v suprafenestře. Vlys zdobí štuková rozeta.

Vstup do klenuté síně obytné části domu a k němu přidružené okno osvětlující síň, bývají často zasazeny do mělkého rizalitu. (U rizalitového křídélka je vstup mimo rizalit a v prostoru rizalitu je pak schodiště.) Mělký rizalit bývá patrový, ukončený trojúhelným střešním štítem. V přízemí je rizalit členěn dvěma arkádovými poli. V patře rizalitu se členění použité v přízemí rozvíjí o další články (pilastry a kladí a pod.). Zádveří má stlačený záklenek, v ostění jsou niky se sedátky. Portál, většinou pískovcový, má stlačený oblouk s klenákem. Klenák mívá iniciály stavebníka s datací. Tyto portály byly v klasicismu bohatě polychromovány, dnes jsou patrné již jen zbytky. (Tvarosloví výzdoby: věnce, girlandy, dubové ratolesti, stuhy a pod.) Barevnost kombinovala jasnou šmolkovou modř s bělobou a jasnou zelení, plochy jsou šedé nebo růžové. Zbytky polychromie vstupního portálu do obytné části statku má na příklad statek č.p. 263 a 264 v Šonově. Ve Verněřovicích je nad vstupem do fary u kostela znak opatství z r. 1835 s vícebarevnou polychromií. Fasády obytných částí budov bývají často členěny lezénovými rámci. Hospodářské části budov mají častější členění arkádovými poli se stlačenými oblouky.

Okna obytných místností mívají bohatší rámování oken. Vždy však byly šambrány barevně odlišeny od plochy fasády. Původní barevnost fasády má klasicistní statek v Šonově (JV. od č.p. 74). Růžové bosované lezény nesou stejně barevnou pásovou římsu. Ploché okenní šambrány jsou růžové a suprafenestra má ve vpadlém růžovém obdélném poli zavěšeny bílé štukové girlandy. Plocha fasády má hrubě stříkanou omítku šedé barvy, kontrastující s hlazeným štukem architektonických článků. Další často používaná klasicistní kombinace barev na fasádách statků je šedá a bílá. Kontrast je opticky podtržen povrchovou úpravou hladkého bílého štku a hrubě stříkané omítky šedé barvy. Tento výrazový prostředek byl uplatněn K.I.Dientzenhoferem u řady kostelů na Broumovsku a je dosud zachován na fasádách broumovského kláštera i na fasádách kostelů mimo broumovskou kotlinu (na př. poutní kostel Panny Marie Pomocné v Teplicích nad Metují). V Broumově jsou dosud zachovány patrové domy z období barokního klasicismu, které mají tyto dvoubarevné šedobílé fasády stejně tektonizovány jako selské statky. Dvoubarevné a strukturálně rozlišené provedení fasády má na př. selský statek v Šonově (na křižovatce hlavní silnice a cesty k Rožmitálu). Střešní trojúhelný štít s hrubě nastříkanou omítkou šedé barvy je rámován lezénem v bílém štku. Okna mají bílou štukovou šambránu a v suprafenestře bílý čabrakový motiv. V dolní části štítu je slepé okno s figurální malbou Nejsvětější Trojice. Fasáda přízemí je architektonicky a barevně řešena ve shodě se štítem.

Šedobílé barevné řešení fasády má i stodola s vjezdem do selského dvora v Šonově č.p. 33 a č.p. 34. Stodola je z r. 1874, obytné stavení z r.1865. Fasáda stodoly je členěna arkádovými poli se stlačenými oblouky, vjezd je zasazen v pravouhlém poli. Portál vjezdu, pilastry, oblouky arkád a pásová římsa mají rámování v bílém hladkém štuk, který kontrastuje s šedou stříkanou omítkou.

Velká část selských a církevních statků měla v 18. stol. i později fasády nahozeny probarvenou růžovou omítkou, obsahující červený písek z místních zdrojů. Architektonické články (šambrány, pásové římsy, pilastry, leženy a j.) byly přeštukovány jemným bílým štukem. Vápenný nátěr architektonických článků byl bílý, na plochách růžový. Tak je to na př. na obytném stavení z r. 1754 statku u kostela v Božanově, nebo na statcích č.p. 263 a 264 v Šonově. Klasicistní výzdoba fasád používala u obytných částí přízemních stavení i nadokenní vlysy s plastickým ornamentem tvořeným rozetami a rozvilinami. Tyto vlysy bývaly z pálené hlíny jako na př. na statku v Božanově. Okenice měly dřevěnou mřížku s vyřezávanými doplňky. Torzo se zachovalo na př. u okna ve štítu na domě při silnici v Božanově. Půlkruhová okénka ve štítech měla většinou paprskovité nebo vějířovité členění. Niky ve štítech bývaly zasklené, s dřevěnými rámy. Bohatě profilovaný a v obrysu vykrajovaný rám niky má statek v Šonově.

Jedním z efektních architektonických článků hospodářských stavení selských dvorců byly toskánské pískovcové sloupy s klenutými pasy. Objevují se jak v exteriéru u otevřených kolen, tak i v klenutých síních, kde nesou schodiště, zpřístupňující světnici v patře nad síní. Mimořádně architektonicky působivá je kolna statku č.p. 49 v Božanově, nebo kolna otevřená do dvora statku ve Velké Vsi. Toskánské sloupy má na př. interiér síně č.p. 263 a 264 v Šonově nebo č.p. 24 v Březové. Toskánské sloupy lze vidět i v dvoulodích klenutých stájí.

Literatura

Gertrud Dimter, Hildegard und Adolf Kahler, Die Gemeinde Schönau. Herausgeber: Heimatkreis Braunau / Sudetenland, e.v. 8550 Forchheim, Paradeplatz 2.

Jaroslav Čechura, Broumovská rebelie, NLN,s.r.o., Praha 1997.

Milada Vilímková, Stavitelé paláců a chrámů, Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové, Vyšehrad, Praha 1986.